

اشاره

قرار گیرد چرا که در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش نیز در راهکار ۳ - ۱ به «تقویت انس با قرآن در دانش‌آموزان و توسعه فرهنگ و سواد قرآنی با اصلاح برنامه‌ها و توانمندسازی معلمان در راستای تقویت مهارت روخوانی و روان‌خوانی در دوره ابتدایی اشاره شده است مسئله‌ای که این پژوهش به دنبال آن بوده، این است که

۱. چگونه می‌توان وضعیت موجود درس قرآن در دوره ابتدایی در بخش‌های روخوانی، روان‌خوانی و تدبیر را با شرایط مطلوب و ایده‌آل این درس نزدیک‌تر کرد و یادگیری این بخش را افزایش داد؛

آنچه ضروری است شناسایی آسیب‌ها و چالش‌هایی است که بستر آموزش قرآن در آموزش و پرورش را در معرض تهدید قرار می‌دهد. لذا بر آن شدیم مجموعه‌ای از پژوهش‌ها در حوزه آموزش قرآن کریم را بررسی کنیم. در این گزارش، به رساله دکترایی با عنوان «طراحی و ارزشیابی اثربخشی الگوی آموزش قرآن کریم در دوره ابتدایی» که پژوهشگر ارجمند جناب آقای دکتر سید محمدرضا صفوی، از دانشگاه علامه طباطبایی، در زمستان سال ۱۳۹۳ تهیه و تدوین کرده اشاره شده است. امیدوارم نتایج حاصل از این پژوهش که ارائه تصویری از وضعیت آموزش قرآن دوره ابتدایی به ویژه پایه‌های چهارم، پنجم و ششم است، مورد توجه و بهره‌برداری طراحان برنامه درسی، مدیریت آموزشی، آموزش نیروی انسانی و معلمان عزیز

الگوی آموزش و ارزشیابی اثربخش در آموزش قرآن دوره ابتدایی

مهدی جلالی

کارشناس ارشد تعلیم و تربیت اسلامی

۲. چگونه می‌توان از تجارب کشورهای اسلامی بهره برد؛
۳. الگوی ارائه شده در آموزش قرآن چه مؤلفه‌هایی دارد؟
۴. آیا این الگوهای مفهومی و روندی به دست آمده از اعتبار درونی برخوردار است؟
۵. آیا الگوی مفهومی و روندی به دست آمده از اعتبار بیرونی برخوردار است؟

کلیدواژه‌ها: آموزش دینی، آموزش قرآن، دوره ابتدایی، ارزشیابی.

اهداف تحقیق

هدف کلی: بررسی وضعیت موجود عناصر آموزش قرآن کریم در دوره ابتدایی و ارائه الگوی آموزش و ارزشیابی اثر بخشی آن

اهداف جزئی:

۱. بررسی وضعیت موجود عناصر آموزش قرآن کریم در دوره ابتدایی از جمله اهداف آموزش، محتوای آموزش، روش‌ها و متون تدریس، شیوه‌های ارزشیابی و نقش معلم
۲. استفاده از تجارب آموزش قرآن کریم در کشورهای اسلامی در دوره ابتدایی
۳. طراحی الگوی آموزش قرآن کریم در دوره ابتدایی
۴. اعتباریابی درونی الگوی آموزش قرآن کریم در دوره ابتدایی
۵. اعتباریابی بیرونی الگوی آموزش قرآن کریم در دوره ابتدایی

روش تحقیق

این پژوهش از روش تحقیق ترکیبی بهره گرفته که آمیخته‌ای از روش‌های کمی و کیفی است. استفاده از این روش به محقق اجازه می‌دهد. ابعاد موضوع را به صورت عمیق‌تر و کامل‌تر بررسی کند و در آن از طرح اکتشافی متوالی استفاده شده است.

روش اجرای کیفی: تحلیل محتوای کیفی

روش اجرای کمی: طرح پیش‌آزمون - پس‌آزمون با گروه کنترل

روش گردآوری اطلاعات و داده‌ها

- الف. تحلیل محتوای موضوعات مکتوب (۱۱ سند) (مقالات و کتاب‌ها)
- ب. تحلیل محتوای مصاحبه
- ج. تحلیل مشاهده
- د. پیمایش (پرسش‌نامه محقق ساخته و پنج چکلیست محقق ساخته برای نظرخواهی از متخصصان)

ابزار جمع‌آوری داده‌ها:

- الف. پرسش‌نامه اعتباریابی درونی الگوی مفهومی و روندی
- ب. چکلیست

جامعه مورد پژوهش

۱. بخش کیفی: اعضای هیئت علمی، متخصصان، کارشناسان و معلمان، دانش‌آموزان و والدین، تجارب کشورهای اسلامی، کتاب‌های درسی قرآن، اسناد و متون
۲. بخش کمی: جامعه‌ای که از آن برای اعتباربخشی بیرونی الگو استفاده شد، دانش‌آموزان دوره ابتدایی

روش نمونه‌گیری

کیفی: از بین متخصصان، کارشناسان معلمان ابتدایی، دانش‌آموزان دوره ابتدایی، والدین، با ۲۰ نفر با روش نیمه ساختارمند مصاحبه‌ای در حدود ۳۰ تا ۹۰ دقیقه انجام شد.

برای اعتبار بخشی درونی، بعد از تدوین الگو، سؤال اصلی پژوهش با مقیاس لیکرت ارائه شده است.

کمی: به صورت تصادفی خوشه‌ای چند مرحله‌ای از بین مناطق چند گانه آموزش و پرورش، یک مدرسه با یک پایه با دارای ۴۰ دانش‌آموز پایه ششم، به طور تصادفی و دو گروه آزمایش و کنترل انتخاب شد.

سؤال اول پژوهش: وضعیت موجود

عناصر آموزش قرآن چگونه است؟

به صورت تصادفی خوشه‌ای چند مرحله‌ای از بین مناطق چند گانه آموزش و پرورش، یک مدرسه با یک پایه با دارای ۴۰ دانش‌آموز پایه ششم، به طور تصادفی و دو گروه آزمایش و کنترل انتخاب شد

وضعیت موجود «اهداف آموزشی» قرآن کریم در دوره ابتدایی چگونه است؟

میانگین پایه چهارم: ۳/۰۶		میانگین پایه پنجم: ۳/۳۹		میانگین پایه ششم: ۲/۴۸	
ردیف	شاخص‌های برگرفته از تحلیل محتوای کیفی	پایه ۴	پایه ۵	پایه ۶	کل
۱	اهداف کتاب صریح (قابل درک و شفاف) هستند.	۳۳/۳	۶۷/۳	۶۷/۳	۵۵/۳
۲	اهداف کتاب قابل تحقق هستند.	۶۷/۳	۳۳/۳	۳۳/۲	۱۱/۳
۳	اهداف کتاب به سبک زندگی قرآنی منتج می‌شوند.	۳	۳	۲/۳۳	۷۸/۲
۴	اهداف کتاب کاربردی و زود بازده هستند.	۲/۶۷	۳	۲/۳۳	۶۶/۲
۵	اهداف کتاب به بعد «درک معنا» توجه داشته‌اند.	۳	۳	۲	۶۶/۲
۶	اهداف کتاب در راستای افزایش انگیزش تدوین شده‌اند.	۳	۶۷/۳	۶۷/۱	۷۸/۲
۷	اهداف کتاب به‌طور شفاف و کاربردی، به فعالیت‌های درگیر ساز در «خواندن» توجه کرده‌اند.	۶۷/۲	۶۷/۳	۳	۳/۱۱
۸	اهداف کتاب به تلفیق دو عنصر «لفظ» و «مفهوم» توجه داشته‌اند.	۲	۳	۱/۳۳	۲/۱۱

وضعیت موجود «محتوای درسی» قرآن کریم در دوره ابتدایی چگونه است؟

میانگین پایه چهارم: ۲/۴۴		میانگین پایه پنجم: ۳/۸۲		میانگین پایه ششم: ۳۲/۲	
درگیرسازی محتوا: ۱/۸۴		طراحی پیام: ۱/۶۳	انگیزش: ۲/۱۹	معیارهای عمومی: ۳/۳۷	
ردیف	شاخص‌های برگرفته از تحلیل محتوای کیفی	پایه ۴	پایه ۵	پایه ۶	کل
۱	میزان فعالیت‌های یادگیری	۳	۳/۳۳	۳	۳/۱۱
۲	میزان درگیرسازی دانش آموزان با فعالیت‌های یادگیری	۲/۳۳	۲	۳	۲/۱۱
۳	میزان بیان مثال برای قواعد روخوانی	۲/۳۳	۲	۶۷/۰	۱/۶۷
۴	میزان توجه به تکرار توضیحات قواعد روخوانی	۱/۳۳	۱	۰/۶۷	۱
۵	تناسب پیام با علاقه‌های این سن	۲/۶۷	۲/۶۷	۳	۲/۷۸
۶	تناسب تصاویر با علاقه‌های این سن	۲	۲	۳	۲/۳۳
۷	میزان توجه مناسب به طراحی پیام در قالب تصویر و متن (داستان، عربی، فارسی)	۳۳/۱	۱	۶۷/۱	۳۳/۱
۸	کفایت محتوای برانگیزاننده	۲/۳۳	۳۳/۲	۲	۲/۲۲
۹	ایجاد فرصت برای فعالیت‌های خارج از کلاس	۳/۳۳	۳	۳	۳/۱۱

وضعیت موجود «روش‌ها و فنون تدریس» قرآن کریم در دوره ابتدایی چگونه است؟

میانگین پایه چهارم: ۲/۳۷		میانگین پایه پنجم: ۲/۲۴		میانگین پایه ششم: ۲/۴۲	
ردیف	شاخص‌های برگرفته از تحلیل محتوای کیفی	پایه ۴	پایه ۵	پایه ۶	کل
۱	میزان بهره‌گیری از روش تدریس مشارکتی	۳	۱	۲/۳۳	۲/۷۸ ۲/۱۱
۲	میزان بهره‌گیری از کیفیت بهره‌گیری از داستان (قصه‌خوانی)	۳	۲/۳۳	۳	۳/۲۲ ۲/۶۷
۳	توجه به میزان بهره‌گیری از حواس بصری (برای روخوانی و قواعد آن) شنوایی (برای روان‌خوانی)	۲/۶۷	۳	۴/۳۳	۶۱/۳ ۳۳/۴
۴	استمرار بهره‌گیری از محرک‌ها برای استمرار جلب توجه	۲/۳۳	۲	۳/۳۳	۲/۵۵
۵	اصل تنوع در تدریس قرآن	۲/۳۳	۲	۳/۳۴	۲/۵۶
۶	کیفیت تشویق در تدریس قرآن	۲/۶۷	۲/۳۳	۲	۳۳/۲
۷	بهره‌گیری از کارگاه قرآنی برای دانش‌آموزان	۰	۰	۳۳/۳	۱۱/۱

وضعیت موجود «رسانه‌های آموزشی» قرآن کریم در دوره ابتدایی چگونه است؟

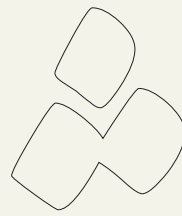
ردیف	شاخص‌های برگرفته از تحلیل کیفی	پایه ۴	پایه ۵	پایه ۶	کل
۱	میزان بهره‌گیری از رسانه	۲/۳۳	۲	۴/۳۳	۲/۸۹
۲	میزان توجه به رسانه‌های تعاملی	۱/۶۷	۳۳/۱	۴	۳۳/۲
۳	میزان توجه به تنوع بهره‌گیری از رسانه آموزشی	۶۷/۱	۶۷/۱	۳/۶۷	۲/۳۴

توجه: نتایج نشان‌دهنده وضعیت نامناسب استفاده از رسانه‌های آموزشی است، ولی از طرف دیگر اقدامات صورت گرفته در پایه ششم وضعیت مطلوب‌تری دارد.

وضعیت موجود «شیوه‌های ارزشیابی» آموزش قرآن کریم در دوره ابتدایی چگونه است؟

میانگین پایه چهارم: ۲/۳۷ میانگین پایه پنجم: ۲/۲۴ میانگین پایه ششم: ۲/۴۲

ردیف	شاخص‌های برگرفته از تحلیل محتوای کیفی	میانگین کل
۱	اعلام آمادگی برای خواندن آیات و عبارات	۳
۲	جمع‌خوانی آیات و عبارات قرآنی و همراهی بانوار آموزشی	۲/۷۵
۳	ارزشیابی مستمر انجام منظم تکلیف انس باقرآن در خانه	۲/۷۵
۴	میزان جدی گرفتن ارزشیابی از سوی معلم	۲
۵	ارزشیابی پایانی میزان جدی گرفتن ارزشیابی از سوی دانش‌آموزان	۱/۷۵
۶	میزان دستیابی به سطح عاطفی	۲
۷	میزان توجه به اصل پرهیز از سخت‌گیری در ارزشیابی	۳/۲۵
۸	موارد کلی میزان توجه به اصل پرهیز از سهل‌گیری در ارزشیابی	۳/۲۵
۹	میزان توجه به بازخوردهای اثربخش	۳

سؤال دوم پژوهش: تجارب کشورهای اسلامی در آموزش قرآن کریم در دوره ابتدایی چگونه است؟ در ابتدا مطالعه بر روی آموزش و پرورش چندین کشور اسلامی انجام پذیرفت که به دلایلی بهترین گزینه آموزش و پرورش مالزی بود. در مالزی درسی به عنوان قرآن، مثل ایران، وجود ندارد و این موضوع در قالب درسی اسلام گنجانده شده است. یکی از برنامه‌های مهم مالزی چی - کاف است که شامل طیف وسیعی از مهارت‌های بنیادی مذهبی، از جمله قرائت قرآن، یادگیری الفبای حاوی زبان عربی و همچنین اصول و مبانی عبادت است. در مجموع از سال ۲۰۰۵ پنج الگوی تدریس به کار گرفته شده‌اند که ۲ الگوی آن به آموزش قرآن ارتباط دارد.

۱. الگوی اتمام شش ماهه انجام قرائت قرآن
۲. الگوی حفظ قرآن (تسمیع)

سؤال سوم پژوهش: به بحث در مورد یافته‌های مؤلفه‌های الگوی مفهومی و روندی می‌پردازد. برای پاسخ به این سؤال از روش تحلیل محتوای کیفی با رویکرد استقرایی استفاده شده و در نهایت به هفت مقوله شامل معلم (با شش زیرمقوله)، هنر و زیبایی‌گری (با چهار زیرمقوله)، روش تدریس (با چهار زیرمقوله) و رسانه آموزشی (با یک زیرمقوله) تقسیم شده است. از داده‌های کیفی مشخص شده است که الگوی پیشنهادی پژوهشگر برای آموزش قرآن الگویی کاربردی و مبتنی بر کلاس و مبنای آن درگیرسازی و فعال‌سازی دانش‌آموزان با شرایط موضوع است. همچنین، با توجه به تحلیل محتوای کیفی با سن و شرایط رشدی مخاطبان، راهبرد درگیرسازی هنری به عنوان یکی از راهبردها در نظر گرفته شده است. عنصر تلفیق لفظ - مفهوم به عنوان عامل کلیدی و مؤثر برای معنادار کردن یادگیری در آموزش روخوانی و روان‌خوانی طراحی و تدوین شده. جایگاه معلم در این الگو مریبگری و هدایتگری است و ارزشیابی هم از سوی دانش‌آموز (خود سنجی و خود ارزیابی) و هم از سوی معلم، به صورت مستمر و با بازخورد مناسب و به موقع، انجام می‌پذیرد.

به زعم پژوهشگر، این آموزش صرفاً نباید به عنوان یک تک درس قلمداد شود که با تمام شدن کلاس، درسش نیز تمام شود. همه علوم و درس‌ها باید مبتنی بر آموزه‌های قرآنی طراحی و تدریس شوند. - آموزش قرآن، علاوه بر مؤلفه مربوط به

وضعیت موجود «نقش معلمان» قرآن کریم در دوره ابتدایی چگونه است؟

ردیف	شاخص‌های برگرفته از تحلیل محتوای کیفی	میانگین کل
۱	میزان توجه واقعی به نقش عاملیت معلم قرآن	۲/۵۰
۲	میزان توجه واقعی به نقش علمی معلم قرآن	۲/۵۰
۳	از سوی سیستم میزان توجه واقعی ارزیابی مستمر و انگیزه بخشی معلم	۲
۴	میزان توجه واقعی به توانمندسازی هنر معلمان	۰/۲۵
۵	میزان توجه معلمان قرآن به توانمندسازی هنری خود	۱
۶	از سوی خود میزان توجه به تقویت مهارت‌های تدریس از سوی معلمان	۱/۷۵
۷	میزان توجه به درونی‌سازی قرآن از سوی معلمان	۲
۸	میزان توجه به تعمیق اهداف درس از سوی معلمان	۲/۲۵

وضعیت کلی آموزش قرآن کریم در دوره ابتدایی

ردیف	شاخص‌های برگرفته از تحلیل محتوای کیفی	پایه ۴	پایه ۵	پایه ۶	کل
۱	وضعیت موجود اهداف آموزشی قرآن کریم در دوره ابتدایی	۳/۰۶	۳/۳۹	۴/۸۲	۹/۸۲
۲	وضعیت موجود محتوای قرآن کریم در دوره ابتدایی	۲/۴۴	۳/۸۲	۳/۲۲	۳/۸۲
۳	وضعیت موجود روش تدریس قرآن در دوره ابتدایی	۲/۳۷	۲/۲۴	۲/۴۳	۳/۵۲
۴	وضعیت موجود شیوه‌های ارزشیابی قرآن کریم در دوره ابتدایی		۲/۴۹		
۵	وضعیت موجود نقش معلم در آموزش قرآن در دوره ابتدایی		۱/۸۶		

مفهوم «آموزش»، در نهایت باید به شرایط «فراگیری» منتهی شود.

سؤال چهارم پژوهش: آیا الگوی مفهومی و روندی به دست آمده از اعتبار درونی برخوردار است؟ از نظر متخصصان، همه سؤالات الگوی مفهومی میانگین بالای ۳ کسب کردند آنان معتقد بودند که می‌توان از این الگو برای ارتقای سطح آموزش قرآن کریم استفاده کرد.

سؤال پنجم پژوهش: آیا الگوی روندی به دست آمده از اعتبار بیرونی برخوردار است؟ بعد از اعتباریابی درونی الگوی مفهومی و روندی برای مشخص شدن میزان اعتبار آن در عرصه عمل، الگو به صورت آزمایشی در یک گروه از دانش‌آموزان پایه ششم ابتدایی در درس قرآن اجرا شد. برای مقایسه نتایج، یک گروه هم به عنوان گروه کنترل انتخاب شد. در آخرین جلسه اجرا نظرات همه دانش‌آموزان باز پرسیده شد. در نهایت، میانگین پیش‌آزمون در گروه آزمایشی ۵/۲۷ و میانگین پیش‌آزمون در گروه کنترل ۵/۰۷ به دست آمد. ولی پس از اجرای الگو در گروه آزمایشی و الگوی موجود در گروه کنترل، میانگین پس‌آزمون در گروه آزمایشی ۱۵/۶۳ و در گروه کنترل ۱۰/۵۱ به دست آمد.

پیشنهادهای کاربردی پژوهشگر

ع با توجه به ثمرات و فواید به کارگیری الگوی درگیرسازی، پیشنهاد می‌شود برای ارتقای سطح خواندن قرآن (روخوانی و روان‌خوانی) و همچنین تدبیر (در سطح فهم ساده) از فرایند درگیری سازی به شکل کاربردی و علمی آن برای این موضوع مهم در دوره ابتدایی استفاده شود.

ع در بازنگری اهداف آموزش قرآن در دوره ابتدایی توصیه می‌شود اهداف به‌طور شفاف و کاملاً کاربردی، اصل درگیرسازی و کیفیت ایجاد آن برای تحقق سواد قرآنی در نظر گرفته شود. ع در راستای کمک به معلم و ایفای نقش مؤثر وی پیشنهاد می‌شود کتاب‌های درسی مبتنی بر اصل درگیرسازی طراحی و نگاشته شوند.

ع برای دانش‌آموزانی که از لحاظ خواندن با بقیه دانش‌آموزان فاصله دارند، پیشنهاد می‌شود کتاب‌های جبرانی و تقویتی مناسب با درجه‌بندی‌های گوناگون تدوین شود تا آنان در زمان‌های خاص آموزش ببینند.

ع بهره‌گیری دقیق و شایسته از اصول طراحی پیام‌های آموزشی و همچنین تنوع آن در

قالب‌های متفاوت و تلفیقی در طراحی کتاب‌های درسی به‌منظور نیل به درگیرسازی از موارد بسیار مهم و قابل اجراست.

ع یکی از موضوعات بسیار مهم که از مرحله کیفی به دست آمد. به کارگیری دو عنصر لفظ (خواندن) و مفهوم در کنار هم برای معنادار و مانا کردن یادگیری قرآن کریم بود. لذا به‌طور متقن پیشنهاد می‌شود روخوانی و روان‌خوانی به‌ویژه برای دوره دوم دوره ابتدایی با فهم و معنای ساده و گزینشی آیات همراه شود.

ع در راستای ارتقای آموزش قرآن، پیشنهاد می‌شود از روش و فنون تدریس فعال از یک سو از طرف معلمان و از سوی دیگر در اهداف آموزشی و همچنین در چارچوب محتوای درسی استفاده شود.

ع همچنین، در راستای پیشرفت فناوری‌های آموزشی و ترغیب و تعامل بیشتر دانش‌آموزان به موضوع، از روش تدریس مبتنی بر فناوری همچون چند رسانه‌ای آموزشی و ظرفیت‌های شبکه برای ارتقای سطح سواد قرآنی و به‌ویژه درگیرسازی استفاده گردد.

ع در همین ارتباط پیشنهاد می‌شود برای ارائه آموزشی مناسب و منطبق با موضوع و مخاطب، تولید چند رسانه‌ای آموزشی مبتنی بر اصول طراحی آموزشی و درگیرسازی صورت بپذیرد. ع برای افزایش بعد عاطفی و احساس مشارکت برای دانش‌آموزان دوره ابتدایی، توصیه می‌شود در تولید چند رسانه‌ای آموزشی استفاده شود. این مهم در آموزش قرآن در فضای آموزشی عصر رسانه و دیجیتال بسیار مؤثر و کارآمد است.

ع در ارزشیابی قرآن که یکی از موضوعات بسیار حائز اهمیت است، توصیه می‌شود بر ارزشیابی مستمر به همراه بازخورد مناسب و قاطع به خانواده و دانش‌آموز تأکید شود.

ع همچنین در ارزشیابی قرآن، علاوه بر ارزشیابی مستمر، توصیه می‌شود که مقوله خود ارزیابی به منظور نیل به خود تنظیمی، از سوی مدرسه و فرد تأکید، تکرار و نهادینه شود.

ع با تأیید نقش‌های متفاوت معلم، نیاز است در دوره ابتدایی، معلمان برای ایجاد ارتباط موضوعی از فنون هنری و زیر عناصر ادبیات کودکان و نوجوان بهره‌مند باشند. لذا توصیه می‌شود دست کم بهره‌گیری از یکی از این فنون برای معلمان این دوره شرط لازم باشد. این مهم در آموزش قرآن کریم به‌عنوان یکی از شاخص‌های مهم معلمی برای این دوره سنی و در راستای فرایند درگیرسازی محسوب می‌شود.

در ارزشیابی
درس قرآن، علاوه
بر ارزشیابی
مستمر، توصیه
می‌شود که مقوله
خود ارزیابی به
منظور نیل به خود
تنظیمی، از سوی
مدرسه و فرد
تأکید، تکرار و
نهادینه شود